

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ 2009 ΚΑΙ ΚΥΡΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ, ΤΟΝ ΠΛΟΥΤΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ¹

Παναγιώτα Τζαμουράνη
Τράπεζα της Ελλάδος

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη αυτή παρουσιάζει τη μεθοδολογία και τα κύρια αποτελέσματα της Έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών που διεξήγαγε η Τράπεζα της Ελλάδος το 2009. Η έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο της έρευνας του Ευρωσυστήματος Household Finance and Consumption Survey (HFCS), η οποία συνέλεξε με εναρμονισμένη μεθοδολογία στοιχεία από περίπου 62.000 νοικοκυριά σε 15 χώρες της ευρωζώνης².

Η έρευνα HFCS αποτελεί μια νέα και μοναδική πηγή δεδομένων σε επίπεδο νοικοκυριού (“μικροδεδομένα”), τα οποία συνδυάζουν ταυτόχρονα τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, τα περιουσιακά στοιχεία, το εισόδημα, τα δάνεια και την κατανάλωση των νοικοκυριών.³ Η έρευνα καταγράφει επίσης στοιχεία μεταβιβάσεων μεταξύ γενεών, καθώς και στοιχεία που αφορούν τη στάση των νοικοκυριών σχετικά με την αποταμίευση και τις επενδύσεις.

Τα στοιχεία σε επίπεδο νοικοκυριού επιτρέπουν να αναλυθεί η κατανομή βασικών οικονομικών μεγεθών, όπως ο πλούτος των νοικοκυριών ή η δανειακή επιβάρυνση και η μεταξύ τους συσχέτιση, όπως και η συσχέτιση με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, κάτι που δεν είναι δυνατόν να γίνει με βάση τα στοιχεία που αναφέρονται στο σύνολο της οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να εντοπιστούν π.χ. τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών που έχουν υψηλή δανειακή επιβάρυνση και είναι περισσότερο ευάλωτα σε δυσμενείς αλλαγές της οικονομικής τους κατάστασης ή του οικονομικού περιβάλλοντος. Επίσης, καθίσταται δυνατή η μελέτη των επιδράσεων της νομισματικής πολιτικής ή των αλλαγών στο μακροοικονομικό περιβάλλον.

Η μελέτη διαρθρώνεται ως εξής: στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται η μεθοδολογία της

έρευνας όπως υλοποιήθηκε στην Ελλάδα το 2009. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται συνοπτικά στοιχεία για το εισόδημα των νοικοκυριών. Στην τρίτη ενότητα περιγράφεται το χρέος των νοικοκυριών και η κατανομή αυτού ανάλογα με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών. Ακολούθως, παρουσιάζεται η σύνθεση και η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών το 2009 και συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Προκειμένου να διασφαλιστεί η συγκρισιμότητα των στοιχείων μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα HFCS, διατυπώθηκαν κοινοί ορισμοί για όλες τις βασικές μεταβλητές της έρευνας. Επίσης, αναπτύχθηκε κοινή μεθοδολογία για τα βασικά στάδια διεξαγωγής της έρευνας και επεξεργασίας των στοιχείων, ώστε να διασφαλιστεί η ποιότητα αυτών. Στην Ελλάδα ακολουθήθηκαν εν γένει οι κοινοί ορισμοί των μεταβλητών και οι συστάσεις που αφορούσαν τη μεθοδολογία της έρευνας.

Διάρθρωση και περιεχόμενο του ερωτηματολογίου

Όπως αναφέρθηκε, η συγκρισιμότητα των στοιχείων των μεταβλητών διασφαλίστηκε κυρίως με τη διατύπωση κοινών ορισμών. Επι-

- 1 Το άρθρο απηχεί τις απόψεις της συγγραφέως και όχι κατ' ανάγκη της Τράπεζας της Ελλάδος. Ευχαριστίες εκφράζονται στη Heather Gibson και στον Νίκο Καμπέρογλου για τα σχόλιά τους στα διάφορα στάδια του έργου αυτού. Τυχόν λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τη συγγραφέα.
- 2 Πληροφορίες σχετικά με την έρευνα στη ζώνη του ευρώ δίνονται στη σελίδα: http://www.ecb.int/home/html/researcher_hfcs.en.html.
- 3 Παρόμοιες έρευνες όσον αφορά το αντικείμενο της Household Finance and Consumption Survey είναι η έρευνα European Union - Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), η οποία διεξάγεται σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό την αιγίδα της Eurostat. Αυτή η έρευνα καταγράφει με λεπτομέρεια το εισόδημα και κάποια στοιχεία για τα δάνεια των νοικοκυριών, χωρίς όμως να περιέχει τα περιουσιακά τους στοιχεία. Η έρευνα Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) καταγράφει μεν και περιουσιακά στοιχεία, αλλά το δείγμα της περιλαμβάνει μόνο άτομα άνω των 50 ετών.

πλέον, συντάχθηκε κοινό ερωτηματολόγιο (“blueprint questionnaire”) το οποίο προσαρμόστηκε σε κάθε χώρα όπως κρίθηκε απαραίτητο προκειμένου να μετρηθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι προκαθορισμένες μεταβλητές.

Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε εννέα ενότητες με ερωτήσεις: (1) για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών του νοικοκυριού, (2) για τα πραγματικά περιουσιακά στοιχεία του νοικοκυριού μαζί με τα δάνεια που είχαν υποθήκη επί κάποιου ακινήτου, (3) για τα άλλου τύπου δάνεια, (4) για τα χρηματοοικονομικά στοιχεία του νοικοκυριού, (5) για την επαγγελματική κατάσταση των μελών του νοικοκυριού, (6) για τα συνταξιοδοτικά και ασφαλιστικά προγράμματα, (7) για το εισόδημα, (8) για τις μεταβιβάσεις μεταξύ γενεών και (9) για την κατανάλωση και την αποταμίευση του νοικοκυριού.

Η συλλογή των στοιχείων στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα, έγινε με προσωπικές συνεντεύξεις με τη χρήση υπολογιστή (CAPI).

Δειγματοληψία

Η έρευνα κάλυψε όλα τα ιδιωτικά νοικοκυριά σε όλη την επικράτεια, εκτός από τα χωριά με λιγότερους από 400 κατοίκους. Από την έρευνα εξαιρέθηκαν οι συλλογικές κατοικίες.

Η δειγματοληψία βασίστηκε σε δισταδιακή στρωματοποιημένη δειγματοληψία νοικοκυριών, με δύο επίπεδα στρωμάτωσης. Το πρώτο επίπεδο αφορούσε γεωγραφική στρωμάτωση, με βάση τη διαίρεση της χώρας σε Περιφέρειες, οι οποίες αντιστοιχούν στο ευρωπαϊκό επίπεδο διαμέρισης NUTS II, ενώ τα δύο μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης αποτέλεσαν χωριστά γεωγραφικά στρώματα. Το δεύτερο επίπεδο στρωμάτωσης αφορούσε την ταξινόμηση των οικισμών, εντός κάθε Περιφέρειας, σε τρεις κατηγορίες ασικότητας, σύμφωνα με το μέγεθος του πληθυσμού τους. Το πλήθος των τελικών στρωμάτων με την εφαρ-

μογή αυτών των δύο κριτηρίων ανήλθε σε 41 στρώματα.

Στο κάθε στρώμα ορίστηκαν ομάδες (clusters), οι οποίες ήταν οι πόλεις στα αστικά και ημιαστικά στρώματα και τα χωριά στα αγροτικά στρώματα. Για τα πολεοδομικά συγκροτήματα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης τις ομάδες αποτελούσαν οι δήμοι αυτών των συγκροτημάτων.

Το δείγμα των νοικοκυριών επιλέχθηκε σε δύο στάδια: στο πρώτο στάδιο επιλέχθηκε ένα δείγμα ομάδων (πρωτογενείς μονάδες) μέσα σε κάθε στρώμα και στο δεύτερο στάδιο επιλέχθηκε ένα δείγμα νοικοκυριών από τον πληθυσμό των νοικοκυριών σε κάθε επιλεγμένη ομάδα.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δειγματοληψίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα HFCS, είναι η δειγματοληψία των εύπορων νοικοκυριών με μεγαλύτερο δειγματοληπτικό κλάσμα, δηλαδή μεγαλύτερη πιθανότητα επιλογής.⁴ Έχει παρατηρηθεί ότι τα πλουσιότερα νοικοκυριά ανταποκρίνονται λιγότερο συχνά σε δειγματοληπτικές έρευνες, γι’ αυτό και το μεγαλύτερο δειγματοληπτικό σφάλμα αποσκοπεί να αποκαταστήσει σε ένα βαθμό τη συμμετοχή αυτών των νοικοκυριών στο δείγμα.

Το αρχικό μέγεθος του δείγματος ορίστηκε στα 6.354 νοικοκυριά και από αυτά αποκρίθηκαν στην έρευνα τα 2.971. Το τελικό ποσοστό απόκρισης διαμορφώθηκε στο 47,2%.⁵

Σταθμίσεις

Για την εκτίμηση των χαρακτηριστικών της έρευνας, τα στοιχεία κάθε νοικοκυριού πολ-

⁴ Τα διαφορετικά δειγματοληπτικά κλάσματα για τους σκοπούς της έρευνας αυτής εφαρμόστηκαν στις περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και ελλείψει μητρώου νοικοκυριών με τα περιουσιακά τους στοιχεία προσδιορίστηκαν βάσει των τιμών αγοράς κατοικίας στις περιοχές αυτές.

⁵ Για τον υπολογισμό του ποσοστού απόκρισης αφαιρούνται τα νοικοκυριά/κατοικίες που κρίθηκαν εκτός των προδιαγραφών συμμετοχής στο δείγμα, π.χ. εξοχική κατοικία.

λαπλασιάζστηκαν με έναν αναγωγικό συντελεστή. Ο συντελεστής αυτός προκύπτει ως το γινόμενο τριών παραγόντων (σταθμίσεων) που είναι οι εξής:

α. το αντίστροφο της πιθανότητας επιλογής του νοικοκυριού βάσει του δειγματοληπτικού σχεδίου,

β. το αντίστροφο του ποσοστού απόκρισης των νοικοκυριών μέσα σε κάθε ομάδα,

γ. ένας διορθωτικός συντελεστής, ο οποίος υπολογίζεται κατά τρόπο ώστε κάποιες εκτιμήσεις για βασικά χαρακτηριστικά του δείγματος να συμπίπτουν με στοιχεία από την απογραφή ή με στοιχεία που θεωρούνται ότι απεικονίζουν το σύνολο του πληθυσμού στον οποίο αναφέρεται η έρευνα. Στην παρούσα έρευνα οι σταθμίσεις προσδιορίστηκαν έτσι ώστε το ποσοστό ιδιοκατοίκησης και οι κατανομές ανά ομάδες ηλικιών, ανά κατηγορίες εκπαίδευσης και ανά κατηγορίες μεγέθους νοικοκυριού να ανταποκρίνονται στα αντίστοιχα ποσοστά της έρευνας EU-SILC για το 2009⁶.

Εκτίμηση ελλειπουσών τιμών

Σε έρευνες με ερωτηματολόγια συχνά δεν συμπληρώνονται όλες οι ζητούμενες ερωτήσεις, π.χ. συμβαίνει οι ερωτώμενοι να μη γνωρίζουν την απάντηση ή να μη θέλουν να αποκαλύψουν κάποια στοιχεία. Για όλες τις βασικές μεταβλητές που αφορούν τα περιουσιακά στοιχεία και τα δάνεια του νοικοκυριού, οι ελλείπουσες τιμές εκτιμήθηκαν με τη μέθοδο “multiple imputation with chained equations”. Με τη μέθοδο αυτή εκτιμώνται διαδοχικά, με στοχαστικές εξισώσεις και με μία επαναληπτική διαδικασία, οι ελλείπουσες τιμές κάθε μεταβλητής. Η όλη διαδικασία επαναλήφθηκε πέντε φορές, έτσι ώστε στο τέλος δημιουργήθηκαν πέντε εκδοχές των δεδομένων, πέντε νέα δείγματα (‘implicates’). Οι τελικές εκτιμήσεις είναι οι μέσες τιμές από αυτά τα πέντε νέα δείγματα. Η δημιουργία των πολλαπλών αυτών δειγμάτων επιτρέπει στον υπολογισμό του σφάλματος των εκτιμήσεων να εμπεριέχει την αβεβαιότητα των εκτιμήσεων από τη δια-

δικασία εκτίμησης των ελλειπουσών τιμών, όπως θα περιγραφεί παρακάτω.⁷

Εκτίμηση διακύμανσης

Εφόσον η έρευνα είναι δειγματοληπτική και δεν καταγράφει το σύνολο του πληθυσμού, οι εκτιμήσεις υπόκεινται σε δειγματοληπτικά σφάλματα. Για την εκτίμηση των δειγματοληπτικών σφαλμάτων έχουν υπολογιστεί επαναλήψεις των αρχικών σταθμίσεων (replicate weights), επιλεγμένες με τη μέθοδο bootstrap ανάλογα με το δειγματοληπτικό σχέδιο. Με την εφαρμογή των σταθμίσεων αυτών καθίσταται δυνατός ο σωστός υπολογισμός των δειγματοληπτικών σφαλμάτων, αφού αυτές εμπεριέχουν τη δομή του δειγματοληπτικού σχεδίου.

Επίσης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με τη μέθοδο των πολλαπλών εκτιμήσεων των ελλειπουσών τιμών καθίσταται δυνατή η εκτίμηση του σφάλματος από τη διαδικασία αυτή. Η συνολική διακύμανση T ενός εκτιμητή θ δίδεται από τον τύπο:

$$T = W + \left(1 + \frac{1}{M}\right) Q$$

όπου W είναι η διακύμανση του εκτιμητή μέσα σε κάθε δείγμα/implicate, Q είναι η διακύμανση του εκτιμητή μεταξύ των δειγμάτων/implicates και M είναι ο αριθμός των δειγμάτων/implicates (για την παρούσα έρευνα ο αριθμός των δειγμάτων είναι πέντε).⁸

Αξιοπιστία των στοιχείων – Σύγκριση με άλλες πηγές

Τα αποτελέσματα κάθε παρόμοιας δειγματοληπτικής έρευνας υπόκεινται σε “σφάλματα”. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν τα δειγματολη-

⁶ Σημειώνεται ότι παρά την εξαίρεση των χωριών με λιγότερους από 400 κατοίκους στην έρευνα, οι σταθμίσεις ανάγουν τις εκτιμήσεις των ερευνώμενων μεγεθών στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας, στοιχείο που ενδεχομένως δημιουργεί κάποιο μεροληπτικό σφάλμα στις εκτιμήσεις αυτές, το οποίο όμως δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί από τα στοιχεία της έρευνας.

⁷ Η μεθοδολογία για την εκτίμηση των ελλειπουσών τιμών της παρούσας έρευνας περιγράφεται αναλυτικά στο HFCN (2013β).

⁸ Η μεθοδολογία για την εκτίμηση της διακύμανσης χρησιμοποιώντας replicate weights και δείγματα από τις πολλαπλές εκτιμήσεις των ελλειπουσών τιμών περιγράφεται αναλυτικά στο HFCN (2013β).

πτικά σφάλματα, που μόλις αναφέρθηκαν και που προκύπτουν από το γεγονός ότι τα αποτελέσματα βασίζονται σε δείγμα και όχι στο σύνολο του πληθυσμού, και τα μη δειγματοληπτικά σφάλματα, όπως ενδεχόμενη μεροληψία λόγω του ότι δεν απαντούν όλα τα νοικοκυριά που αρχικά είχαν επιλεγεί στην έρευνα ή σφάλματα μέτρησης, λ.χ. λανθασμένη καταγραφή των απαντήσεων ή λανθασμένη απάντηση του ερωτώμενου (από παρανόηση, άγνοια ή και εσκεμμένα). Οι σταθμίσεις αποκαθιστούν την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος στο βαθμό που τα νοικοκυριά τα οποία δεν συμμετείχαν στην έρευνα έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά, όσον αφορά τα ερευνώμενα μεγέθη, με αυτά που συμμετείχαν στην έρευνα. Αυτό όμως δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί στατιστικά. Επίσης, δεν είναι δυνατός ο έλεγχος της ακρίβειας των απαντήσεων πέρα από ελέγχους συνάφειας μεταξύ των απαντήσεων των νοικοκυριών.⁹

Ένας έλεγχος αξιοπιστίας των στοιχείων είναι η αναγωγή των μεγεθών του δείγματος στον πληθυσμό και η σύγκριση αυτών με τα αντίστοιχα μεγέθη των εθνικών και χρηματοοικονομικών λογαριασμών, αν και οι ορισμοί των μεγεθών δεν είναι ακριβώς οι ίδιοι. Γενικά έχει παρατηρηθεί ότι οι δειγματοληπτικές έρευνες με θέματα που αφορούν τα οικονομικά των νοικοκυριών υποεκτιμούν εν γένει τα αντίστοιχα μακροοικονομικά μεγέθη, και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό τα χρηματοοικονομικά στοιχεία.¹⁰ Αυτό μπορεί να οφείλεται αφενός στη γενική διστακτικότητα των νοικοκυριών να δηλώσουν τα περιουσιακά στοιχεία ή τα δάνειά τους και αφετέρου στο ότι ειδικά τα πιο εύπορα νοικοκυριά έχουν την τάση να αρνούνται να συμμετάσχουν σε τέτοιου τύπου έρευνες, με αποτέλεσμα να υποεκτιμώνται τα μεγέθη που αφορούν κυρίως περιουσιακά στοιχεία. Ενδεικτικά, για την παρούσα έρευνα, από τη σύγκριση των υπολοίπων των στεγαστικών δανείων, των καταθέσεων και των μισθών προκύπτουν τα εξής: η εκτίμηση του συνόλου των υπολοίπων των στεγαστικών δανείων βάσει των στοιχείων της έρευνας αντιστοιχεί στο 48% του συνόλου των υπολοίπων των δανείων όπως αυτά καταγράφονται από

τις τράπεζες το 2009, ενώ το σύνολο των καταθέσεων όπως εκτιμάται από τα στοιχεία της έρευνας αντιστοιχεί στο 18,7 % του συνόλου των καταθέσεων όπως υπολογίζεται από τα στοιχεία των τραπεζών το ίδιο έτος. Όσον αφορά το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, αυτό φαίνεται ότι καταγράφηκε ικανοποιητικά από την έρευνα, αφού η εκτίμηση για το σύνολο των μισθών στον πληθυσμό από την έρευνα ανέρχεται στο 84,8% του αντίστοιχου μεγέθους των Εθνικών Λογαριασμών.¹¹ Λεπτομερής σύγκριση κάποιων στοιχείων της έρευνας με αντίστοιχα μακροοικονομικά μεγέθη για όλες τις χώρες του ευρώ που συμμετείχαν στην έρευνα, καθώς και ανάλυση των ορισμών των αντιπαραβαλλόμενων μεγεθών δίδεται στο Household Finance and Consumption Network (2013β). Για όλες τις χώρες φαίνεται ότι τα στοιχεία της έρευνας που αφορούν κυρίως χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία και δάνεια υποεκτιμούν εν γένει τα αντίστοιχα μακροοικονομικά μεγέθη. Ο βαθμός υποεκτίμησης ή “υπο-αναφοράς” (underreporting) διέφερε από χώρα σε χώρα και για την Ελλάδα προέκυψε ότι ο βαθμός υπο-αναφοράς των καταθέσεων ήταν αρκετά μεγάλος. Παρά όμως τις αδυναμίες των στοιχείων αυτών, οι πολλαπλοί έλεγχοι και η έως τώρα επεξεργασία των στοιχείων έδειξαν ότι τα στοιχεία είναι πλούσια σε πληροφοριακό περιεχόμενο, συνάδουν με στοιχεία άλλων δειγματοληπτικών ερευνών και οι κατανομές και οι συσχετίσεις των μεγεθών που προκύπτουν συνάδουν με αυτές προηγούμενων ερευνών. Επίσης, οι συγκρίσεις με τις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ είναι εν γένει σύμφωνες με άλλα στοιχεία.

Είναι επίσης σημαντικό κατά την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της παρούσας μελέτης να

⁹ Στα στοιχεία έγιναν λεπτομερείς έλεγχοι στις ακραίες τιμές και έλεγχοι συνάφειας μεταξύ των απαντήσεων σε διαφορετικές ερωτήσεις ανά νοικοκυριό, καθώς και οι ανάλογες διορθώσεις όπου κρινόταν απαραίτητο. Τα στοιχεία ελέγχθηκαν και από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα – η σχετική μεθοδολογία παρουσιάζεται στη μελέτη των Honkkila, Sanchez-Muñoz and Zeleny (2012).

¹⁰ Ενδεικτικά αναφέρονται οι μελέτες των Davies et al. (2008), Moore et al. (2000), Bonci, Marchese and Neri (2005) για την Ιταλία, Brandolini, Magri and Smeeding (2010) για διάφορες χώρες της Luxembourg Income Study, ONS (2013) για τη Μεγάλη Βρετανία.

¹¹ Σύγκριση των στοιχείων της έρευνας αυτής με άλλες πηγές περιγράφεται σε προηγούμενη μελέτη μας (Tzamourani, 2012).

Πίνακας 1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών του δείγματος

Ηλικία	% ατόμων στο δείγμα
Έως 18 ετών	17,0
18-24 ετών	7,9
25-49 ετών	37,4
50-64 ετών	21,4
65+	16,3
Εκπαιδευτικό επίπεδο	% ατόμων στο δείγμα
Πρωτοβάθμια	31,1
Δευτεροβάθμια	43,7
Τριτοβάθμια	25,2
Επαγγελματική κατάσταση	% ατόμων στο δείγμα άνω των 15 ετών
Μισθωτός	32,6
Ελευθ. επαγγελματίας	14,7
Ανεργος	5,0
Φοιτητής	7,5
Συνταξιούχος	24,2
Οικιακά καθήκοντα	15,2
Άλλο	0,8
Μέγεθος νοικοκυριού	% νοικοκυριών στο δείγμα
1	20,1
2	28,3
3	24,2
4	23,3
5+	4,1

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.

ληφθεί υπόψη ότι η έρευνα αφορά την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών το 2009,¹² πριν ενταθεί η δημοσιονομική κρίση και η οικονομική ύφεση των τελευταίων ετών.

Τέλος, για την καλύτερη αξιολόγηση των αποτελεσμάτων παρατίθενται στον Πίνακα 1 τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών του δείγματος.

3 ΠΗΓΕΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Στην παρούσα παράγραφο παρουσιάζεται μια συνοπτική εικόνα του εισοδήματος των νοικοκυριών και των πηγών αυτού, όπως προκύ-

πτει από την Έρευνα για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών του 2009. Η έρευνα περιείχε ερωτήσεις για τα εισοδήματα ανά μέλος του νοικοκυριού και για το νοικοκυριό συνολικά. Συγκεκριμένα, για κάθε μέλος του νοικοκυριού άνω των 15 ετών υπήρχε ερώτημα που αφορούσε το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, το εισόδημα από αυτοαπασχόληση, το εισόδημα από συντάξεις και το εισόδημα από επιδόματα ανεργίας. Για το σύνολο του νοικοκυριού καταγράφονταν το εισόδημα από κοινωνικές μεταβιβάσεις, από ιδιωτικές μεταβιβάσεις, από συμμετοχή σε εταιρίες (μη εισηγμένες στο χρηματιστήριο), από ενοίκια και από επενδύσεις (καταθέσεις, μερίσματα κ.λπ.). Τα εισοδήματα από όλες τις πηγές καταγράφονταν ως μικτά, πριν από φόρους και τυχόν ασφαλιστικές εισφορές, εκτός από το εισόδημα των μισθωτών, από τους οποίους ζητούνταν ο καθαρός μηνιαίος μισθός και ο αριθμός των μηνών που λάμβαναν αυτόν τον μισθό. Ο μικτός μισθός υπολογίστηκε κατόπιν προσεγγιστικά, λαμβάνοντας υπόψη το ασφαλιστικό ταμείο και τα έτη που ήταν ασφαλισμένος ο ερωτώμενος. Το συνολικό ακαθάριστο εισόδημα ενός νοικοκυριού υπολογίστηκε ως το άθροισμα του ατομικού εισοδήματος όλων των μελών του συν το εισόδημα που λαμβανόταν σε επίπεδο νοικοκυριού. Οι ερωτήσεις σχετικά με το εισόδημα των νοικοκυριών αφορούσαν τους τελευταίους δώδεκα μήνες πριν από την ημερομηνία της συνέντευξης, δηλαδή για τα περισσότερα νοικοκυριά που έλαβαν μέρος στην έρευνα το δεύτερο εξάμηνο του 2008 και το πρώτο εξάμηνο του 2009.

Στον Πίνακα 2 δίδονται τα ποσοστά των νοικοκυριών που ανέφεραν εισόδημα από κάποια πηγή, καθώς και οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι των αντίστοιχων εισοδημάτων σε επίπεδο νοικοκυριού την περίοδο αναφοράς.

Η μέση τιμή και η διάμεσος του συνολικού εισοδήματος των νοικοκυριών την περίοδο

¹² Οι ερωτήσεις για την απασχόληση, τα περιουσιακά στοιχεία και τα δάνεια αφορούσαν τη χρονική στιγμή της συνέντευξης, ενώ οι ερωτήσεις για το εισόδημα και την κατανάλωση αφορούσαν τους τελευταίους 12 μήνες πριν από την ημερομηνία διεξαγωγής της συνέντευξης.

Πίνακας 2 Κατανομή εισοδήματος: Ποσοστά νοικοκυριών που δηλώνουν εισόδημα από κάθε πηγή, μέσο και διάμεσο ετήσιο μικτό εισόδημα ανά νοικοκυριό και πηγή εισοδήματος

Πηγές εισοδήματος	Νοικοκυριά (%)	Εισόδημα νοικοκυριού	
		Μέσος (ευρώ)	Διάμεσος (ευρώ)
Συνολικό εισόδημα	98,0 (0,5) ¹	27.661 (638)	22.044 (408)
Μισθωτές υπηρεσίες	54,0	26.068	21.780
Ελεύθερα επαγγέλματα	27,8	23.156	16.263
Κρατικές συντάξεις / από Ταμεία	43,8	13.202	11.000
Ιδιωτικές συντάξεις	0,9	10.277	8.400
Επιδόματα ανεργίας	5,0	3.076	2.728
Κρατικά επιδόματα	4,0	1.695	1.016
Ιδιωτικές μεταβιβάσεις	4,6	3.567	2.000
Ενοίκια	8,4	6.833	4.000
Επενδύσεις	8,1	3.178	485

Πηγή: Έρευνα για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

αυτή ανερχόταν στα 27.661 και 22.044 ευρώ αντίστοιχα,¹³ ποσά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο των χωρών της ζώνης του ευρώ (πρβλ. πίνακα Παραρτήματος). Οι τρεις σημαντικότερες πηγές εισοδήματος των νοικοκυριών, όσον αφορά το ύψος του εισοδήματος αλλά και το ποσοστό του δείγματος/νοικοκυριών ανά πηγή, ήταν οι μισθωτές υπηρεσίες, τα ελεύθερα επαγγέλματα και οι συντάξεις από κρατικά ταμεία, με το 54,0%, 27,8% και 43,8% των νοικοκυριών να δηλώνει εισόδημα από κάθε πηγή αντίστοιχα.

Η μέση τιμή και η διάμεσος του μικτού εισοδήματος από μισθωτές υπηρεσίες (ανά νοικοκυριό) ανέρχονταν στα 26.068 και 21.780 ευρώ αντίστοιχα. Τα εισοδήματα από ελεύθερα επαγγέλματα διαμορφώνονταν σε χαμηλότερα επίπεδα, με μέση τιμή και διάμεσο του εισοδήματος (ανά νοικοκυριό) 23.156 και 16.263 ευρώ αντίστοιχα, υποδηλώνοντας και τη μεγαλύτερη ασυμμετρία όσον αφορά τα εισοδήματα αυτά. Τα εισοδήματα από συντάξεις ήταν σαφώς μικρότερα, αφού η μέση τιμή και η διάμεσος από κρατικές συντάξεις ανέρχονταν στα 13.202 και 11.000 ευρώ αντίστοιχα. Μικρότερα ποσοστά νοικοκυριών, γύρω στο

8%, ανέφεραν εισοδήματα από ενοίκια και επενδύσεις αντίστοιχα. Εισοδήματα από επιδόματα ανεργίας, άλλα κρατικά επιδόματα και ιδιωτικές μεταβιβάσεις ανέφερε το 5%, 4% και 4,6% των νοικοκυριών αντίστοιχα για κάθε πηγή. Τέλος, ένα πολύ μικρό ποσοστό των νοικοκυριών, μόλις το 0,9%, ανέφερε εισοδήματα από ιδιωτικές συντάξεις, με σχετικά όμως υψηλό μέσο εισόδημα.¹⁴

4 ΧΡΕΟΣ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΚΑΙ ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ

Σ' αυτή την ενότητα παρουσιάζονται αποτελέσματα όσον αφορά τα ποσοστά συμμετοχής στο δανεισμό ανά κατηγορία δανείου, το ύψος του δανεισμού και το κόστος αποπληρωμής.

¹³ Η διάμεσος είναι εκείνη η παρατήρηση που χωρίζει μια διατεταγμένη σειρά παρατηρήσεων σε δύο ίσα μέρη. Η διαφορά μεταξύ διαμέσου και μέσου οφείλεται στη θετική ασυμμετρία της κατανομής και στην ύπαρξη πολύ υψηλών τιμών εισοδήματος στο δεξιό άκρο της κατανομής.

¹⁴ Σημειώνεται ότι από προηγούμενη μελέτη μας (Tzamourani, 2012) προκύπτει ότι τα εισοδήματα από τις τρεις κύριες πηγές, δηλαδή μισθωτές υπηρεσίες, ελεύθερα επαγγέλματα και συντάξεις, είναι αρκετά κοντά στα αντίστοιχα μεγέθη που προκύπτουν από την έρευνα EU-SILC, ενώ μεγαλύτερες διαφορές παρατηρούνται στα ποσοστά νοικοκυριών που ανέφεραν εισοδήματα από ενοίκια και κρατικά επιδόματα, το οποίο εν μέρει οφείλεται στη διαφορετική δομή των ερωτηματολογίων των δύο ερευνών.

Επίσης, υπολογίζονται κάποιοι δείκτες δανειακής επιβάρυνσης και χρηματοοικονομικής πίεσης. Τέλος, περιγράφεται η κατανομή των δανείων ανάλογα με βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών.

Το ερωτηματολόγιο περιείχε αναλυτικές ερωτήσεις σχετικά με τα δάνεια των νοικοκυριών. Οι ερωτήσεις ήταν δομημένες σε τρεις κατηγορίες, δάνεια που είχαν υποθήκη την πρώτη κατοικία, δάνεια που είχαν υποθήκη άλλα ακίνητα και “άλλα” δάνεια.¹⁵ Όσον αφορά τα τελευταία, το ερωτηματολόγιο ζητούσε στοιχεία για ανοιχτά δάνεια, για δάνεια μέσω πιστωτικών καρτών και, ως χωριστή κατηγορία, δάνεια άλλου τύπου, τα οποία μπορούσαν να περιλαμβάνουν δάνεια για αγορά αυτοκινήτου, προσωπικά/καταναλωτικά δάνεια ή δάνεια από άλλα νοικοκυριά ή άλλους φορείς. Στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο “ενυπόθηκα” για τα δάνεια με υποθήκη κάποιο ακίνητο και τον όρο “μη ενυπόθηκα” για όλα τα άλλα δάνεια.

Κατανομή υπόχρεων νοικοκυριών και σύνθεση του χρέους τους

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται τα ποσοστά νοικοκυριών που δήλωσαν ότι είχαν υπόλοιπο από κάποιο τύπο δανείου, ανά τύπο δανείου, η μέση τιμή και η διάμεσος των υπολοίπων ανά κατηγορία δανείου, καθώς και η μέση τιμή και η διάμεσος των μηνιαίων δόσεων για την αποπληρωμή των δανείων ανά κατηγορία δανείου.

Το ποσοστό των νοικοκυριών που δήλωσε ότι την ημερομηνία διεξαγωγής της έρευνας είχε οφειλές από κάποιο δάνειο ανερχόταν, όπως αναγράφεται στον Πίνακα 3, στο 36,6%. Στα δάνεια συμπεριλαμβάνονται τα ενυπόθηκα δάνεια, τα ανοιχτά δάνεια, τα δάνεια μέσω πιστωτικών καρτών και τα άλλα τραπεζικά ή από άλλους φορείς δάνεια, όπως καταναλωτικά, προσωπικά, για αγορά αυτοκινήτου, δάνεια από τον εργοδότη ή από άλλα νοικοκυριά. Από την έρευνα προκύπτει ότι τα πιο δημοφιλή δάνεια το 2009 ήταν τα ενυπόθηκα δάνεια, αφού το 17,5% δήλωσε ότι είχε

τέτοιου τύπου δάνειο. Η δεύτερη πιο δημοφιλή κατηγορία δανείων ήταν μέσω πιστωτικών καρτών – το 13,7% των νοικοκυριών δήλωσε ότι είχε τέτοιο δάνειο.¹⁶ Άλλου τύπου μη ενυπόθηκα δάνεια είχε το 12,6% των νοικοκυριών. Συνυπολογίζοντας όλα τα μη ενυπόθηκα δάνεια, από τα στοιχεία της έρευνας προέκυψε ότι το 26,1% των νοικοκυριών είχε κάποιο δάνειο αυτού του τύπου.

Σημειώνεται ότι το ποσοστό των νοικοκυριών με δάνειο είναι χαμηλότερο από αυτό που είχε εκτιμηθεί σε προηγούμενες έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος.¹⁷ Όμως, τα ποσοστά δεν είναι ευθέως συγκρίσιμα, αφού οι προηγούμενες έρευνες περιελάμβαναν τα νοικοκυριά μόνο στις αστικές και ημιαστικές περιοχές. Επίσης, διέφεραν το ερωτηματολόγιο και ο τρόπος συλλογής των στοιχείων, δηλαδή αφενός η διάρθρωση των δανείων ήταν διαφορετική και αφετέρου τα ερωτηματολόγιο ήταν τυπωμένο και συμπληρωνόταν από κάθε μέλος χωριστά. Η σύγκριση των ποσοστών των δανείων για μονομελή νοικοκυριά σε προηγούμενη μελέτη μας¹⁸ έδειξε και εκεί πτώση του ποσοστού των νοικοκυριών με δάνειο, αλλά όχι τόσο έντονη όσο στο σύνολο των νοικοκυριών. Φαίνεται ότι υπήρξε υποεκτίμηση των ποσοστών των μη ενυπόθηκων δανείων, που ίσως οφείλεται στο ότι ένα μέλος δήλωνε τα δάνεια των άλλων μελών και ίσως δεν γνώριζε επαρκώς τα μικρότερα δάνεια που είχαν συνάψει τα άλλα μέλη.

Για τα νοικοκυριά με κάποιου τύπου δανειακή υποχρέωση, το μέσο και διάμεσο χρέος ανά

¹⁵ Το ερωτηματολόγιο για κάθε τύπο δανείου (με υποθήκη την πρώτη κατοικία, με υποθήκη άλλα ακίνητα, μη ενυπόθηκα δάνεια πλην ανοιχτών δανείων και πιστωτικών καρτών) περιελάμβανε αναλυτικές ερωτήσεις για τα τρία πρώτα δάνεια και στη συνέχεια από μία ερώτηση για το σύνολο του υπολοίπου των δανείων και το σύνολο των μηνιαίων δόσεων για τυχόν επιπλέον δάνεια από το συγκεκριμένο τύπο δανείου. Τα υπόλοιπα που αναφέρονται στην παρούσα μελέτη αφορούν το σύνολο των δανείων ανά τύπο δανείου.

¹⁶ Η ερώτηση ζητούσε συγκεκριμένα: “Μετά την πιο πρόσφατη πληρωμή του/των λογαριασμού/ών των πιστωτικών καρτών, έχει μείνει κάποιο υπόλοιπο ποσό για το οποίο και χρεώνεστε με τόκους;”.

¹⁷ Η Τράπεζα της Ελλάδος είχε διεξαγάγει δειγματοληπτικές έρευνες για το χρέος των νοικοκυριών το 2002, το 2005 και το 2007, τα αποτελέσματα των οποίων παρουσιάστηκαν στις μελέτες Μητράκος, Συμγιάννης και Τζαμουράνη (2005), Συμγιάννης και Τζαμουράνη (2007), Μητράκος και Συμγιάννης (2009) αντίστοιχα.

¹⁸ Tzamourani (2012).

Πίνακας 3 Κατανομή δανείων: Ποσοστά νοικοκυριών και υπόλοιπα δανείων ανά τύπο δανείου

	Νοικοκυριά με δάνειο (%)	Υπόλοιπα δανείων (ευρώ)		Συμβολή δανείων στο σύνολο του χρέους (%)
		Μέσος	Διάμεσος	
Σύνολο δανείων	36,6 (1,6) ¹	32.628 (1.800)	14.570 (1.580)	100,0
Δάνεια με υποθήκη	17,5	53.722	40.958	78,7
– Με υποθήκη την πρώτη κατοικία	13,9	52.110	39.864	60,8
– Με υποθήκη άλλα ακίνητα	3,9	54.894	42.115	18,0
Άλλα δάνεια	26,1	9.736	4.325	21,3
– Ανοιχτά δάνεια	5,7	10.910	8.000	5,2
– Πιστωτικές κάρτες	13,7	2.854	2.000	3,3
– Άλλα	12,6	12.118	6.000	16,3

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

νοικοκυριό ανέρχονταν στα 32.628 και 14.570 ευρώ αντίστοιχα. Για τα νοικοκυριά με ενυπόθηκα δάνεια, η μέση δανειακή επιβάρυνση από αυτά τα δάνεια ήταν αναμενόμενα υψηλότερη, με το μέσο και διάμεσο ύψος των ενυπόθηκων δανείων στα 53.722 και 40.958 ευρώ αντίστοιχα. Αντίθετα, το μέσο και διάμεσο ύψος των μη ενυπόθηκων δανείων (συμπεριλαμβανομένων των ανοιχτών δανείων και των δανείων μέσω πιστωτικών καρτών) ανέρχονταν στα 9.736 και 4.325 ευρώ αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 3).

Αν και τα υπόλοιπα των δανείων και το ύψος των δόσεων παρέχουν μία εικόνα για τη δανειακή επιβάρυνση των νοικοκυριών, για την καλύτερη αξιολόγηση αυτής είναι χρήσιμος ο υπολογισμός δεικτών όπως ο λόγος του υπολοίπου των δανείων προς το εισόδημα των νοικοκυριών ή ο λόγος του υπολοίπου των δανείων προς το σύνολο της περιουσίας των νοικοκυριών. Αυτοί οι δείκτες προσδιορίζουν το ύψος της δανειακής επιβάρυνσης σε σχέση με το εισόδημα ή την περιουσία του νοικοκυριού. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, η διάμεσος του λόγου των υπολοίπων των δανείων προς το εισόδημα των νοικοκυριών ανερχόταν το 2009 στο 47,2%, δηλαδή το διάμεσο, το 'τυπικό', νοικοκυριό με κάποιο δάνειο είχε υπόλοιπο από το σύνολο των δανείων του περίπου το μισό του ετήσιου μικτού εισοδή-

ματός του. Αντίστοιχα, η διάμεσος του λόγου των υπολοίπων των δανείων προς το σύνολο της περιουσίας ανερχόταν στο 14,8%, δηλαδή για το διάμεσο νοικοκυριό με κάποιο δάνειο το σύνολο των υπολοίπων των δανείων αντιστοιχούσε στο 14,8% του συνόλου των περιουσιακών του στοιχείων, τα οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να χρησιμοποιήσει για την αποπληρωμή των δανείων του. Για τους οφειλέτες στεγαστικών δανείων, η διάμεσος του λόγου των υπολοίπων των δανείων με υποθήκη την πρώτη κατοικία προς την αξία αυτής ανερχόταν στο 31,6%. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι για το διάμεσο νοικοκυριό τα δάνεια ήταν άνετα μέσα στα όρια του εισοδήματος και της περιουσίας του. Επίσης, συγκρίνοντας τους παραπάνω δείκτες με τους αντίστοιχους της ζώνης του ευρώ, προκύπτει ότι τόσο το ποσοστό νοικοκυριών με κάποιο δάνειο όσο και η δανειακή επιβάρυνση στο σύνολο των δανείων σε σχέση με το εισόδημα των νοικοκυριών ήταν σε χαμηλότερα επίπεδα από το μέσο όρο της ευρωζώνης (πρβλ. πίνακα Παραρτήματος). Τα στοιχεία αυτά συνάδουν με το ότι το σύνολο των δανείων προς το ΑΕΠ ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο για τη ζώνη του ευρώ το 2009.¹⁹

¹⁹ Ο λόγος του υπολοίπου της χρηματοδότησης προς τα νοικοκυριά προς το ΑΕΠ, χωρίς τα τιτλοποιημένα δάνεια, διαμορφώθηκε σε 41,2% έναντι 55,1% για το σύνολο της ζώνης του ευρώ (Τράπεζα της Ελλάδος, Νομοματική Πολιτική 2009-2010, σελ. 85).

Περισσότερο όμως ενδεικτικός της άμεσης χρηματοοικονομικής πίεσης που αντιμετωπίζει το νοικοκυριό είναι ο λόγος του κόστους εξυπηρέτησης του χρέους ως προς το εισόδημα, που ορίζεται ως ο λόγος των μηνιαίων δόσεων αποπληρωμής προς το μηνιαίο εισόδημα των νοικοκυριών. Η διάμεσος του λόγου των δόσεων αποπληρωμής προς το εισόδημα των νοικοκυριών ανερχόταν στο 14,7% για τα νοικοκυριά με κάποιο δάνειο, ενώ η διάμεσος του λόγου των δόσεων ενυπόθητων δανείων προς το εισόδημα των νοικοκυριών με ενυπόθηκα δάνεια ανερχόταν στο 16,4%. Και οι δύο αυτοί δείκτες ήταν ελαφρά υψηλότεροι από τους αντίστοιχους για τη ζώνη του ευρώ (13,9% και 15,9% αντίστοιχα), το οποίο μπορεί να οφείλεται στη διαφορετική σύνθεση των δανείων μεταξύ των χωρών (διαφορετικής διάρκειας, διαφορετική επιλογή μεταξύ σταθερών ή κυμαινόμενων επιτοκίων), στα εν γένει υψηλότερα επιτόκια δανεισμού στην Ελλάδα σε σχέση με το μέσο όρο στη ζώνη του ευρώ,²⁰ αλλά και στις διαφορές ως προς το εισόδημα. Θεωρείται ότι ο λόγος αυτός δεν πρέπει να ξεπερνά το 30% ή το 40% όταν υπολογίζεται με το μικτό εισόδημα, όπως στην προκειμένη περίπτωση, εφόσον ανώτερες τιμές αυτού του λόγου θεωρούνται ενδεικτικές ενδεχόμενης αδυναμίας των νοικοκυριών να εξυπηρετήσουν το χρέος τους σε δυσμενείς μεταβολές της οικονομικής συγκυρίας.²¹ Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, το 8,4% των νοικοκυριών στην Ελλάδα είχε λόγο εξυπηρέτησης χρέους προς το εισόδημα άνω του 40%.²² Στην επόμενη ενότητα δίδεται και η κατανομή των δανείων και του λόγου αυτού ως προς κάποια δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, η οποία αποκαλύπτει ποιες ομάδες νοικοκυριών υφίσταντο υψηλή χρηματοοικονομική πίεση και ενδεχομένως αντιμετώπιζαν προβλήματα στην εξυπηρέτηση των δανείων τους.

Κατανομή δανείων ανά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά

Αυτή η ενότητα παρουσιάζει την κατανομή των δανείων και τους δείκτες δανειακής επιβάρυνσης ανάλογα με τα κοινωνικοοικονο-

Πίνακας 4 Δείκτες δανειακής επιβάρυνσης

	Διάμεσος
<i>Για τα νοικοκυριά με κάποιο δάνειο:</i>	
Λόγος δανείων προς εισόδημα (%)	47,2 (5,2) ¹
Λόγος δανείων προς περιουσιακά στοιχεία (%)	14,8 (1,8)
Λόγος δανείου προς αξία πρώτης κατοικίας (%)	31,6 (3,6)
Λόγος δόσεων προς εισόδημα (%)	14,7 (0,8)
Λόγος δόσεων ενυπόθητων δανείων προς εισόδημα (%)	16,4 (0,9)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

μικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού, δηλ. το μέγεθος, το εισόδημα και την περιουσία του νοικοκυριού, καθώς και την ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο και την επαγγελματική κατάσταση του προσώπου αναφοράς του νοικοκυριού.²³

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 5, η κατανομή των δανείων σε σχέση με την ηλικία του προσώπου αναφοράς είναι “καμπυλωτή”, με την ηλικιακή ομάδα 41-50 να παρουσιάζει τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής, αλλά και τα υψηλότερα υπόλοιπα δανείων σε σχέση με τις νεότερες και γηραιότερες ηλικιακές ομάδες. Η ίδια ηλικιακή ομάδα έχει επίσης την υψηλότερη συμβολή στο σύνολο του χρέους και την υψηλότερη δανειακή επιβάρυνση σε σχέση

²⁰ Σχετική σύγκριση παρατίθεται στην Έκθεση για τη Νομισματική Πολιτική 2009-2010, Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 91.

²¹ Η σημασία του λόγου κόστους εξυπηρέτησης έχει μελετηθεί μεταξύ άλλων από τους DeVaney (1994), Debelle (2004) και Faruqui (2008).

²² Για αντιπαράθεση σημειώνεται ότι το Σεπτέμβριο του 2009 το ποσοστό των δανείων σε καθυστέρηση στο σύνολο των δανείων ήταν 7,2% (Τράπεζα της Ελλάδος, Νομισματική Πολιτική 2009-2010, σελ. 101) ενώ ο ίδιος λόγος ανήλθε σε 24,5% στο τέλος Δεκεμβρίου του 2012 (Τράπεζα της Ελλάδος, Νομισματική Πολιτική 2012-2013, σελ. 94).

²³ Το πρόσωπο αναφοράς στην παρούσα μελέτη προσδιορίζεται σύμφωνα με τον ορισμό του Canberra Group (United Nations, 2011). Συγκεκριμένα, μεταξύ των μελών του νοικοκυριού (το οποίο μπορεί να αποτελείται και από δύο ή περισσότερες πυρηνικές οικογένειες) χρησιμοποιούνται διαδοχικά τα εξής κριτήρια: ένας από τους συζύγους/συντρόφους με οικονομικά εξαρτημένα παιδιά, ένας από τους συζύγους/συντρόφους με οικονομικά ανεξάρτητα παιδιά, ο γονιός με παιδιά, το μέλος με το υψηλότερο εισόδημα, το μεγαλύτερο ηλικιακά μέλος.

Πίνακας 5 Κατανομή των δανείων ανάλογα με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού

Κατηγορία	Νοικοκυριά στο δείγμα, %	Σύνολο δανείων				Ενυπόθηκα δάνεια				Άλλα δάνεια			
		Νοικοκυριά με δάνειο, %	Συμβολή στο συνολικό χρέος, %	Υπόλοιπο, Μέσος (ευρώ)	Υπόλοιπο, Διάμεσος (ευρώ)	Λόγος υπολοίπων δανείων προς εισοδήμα, Διάμεσος, %	Λόγος δόσεων προς εισοδήμα, Διάμεσος, %	Νοικοκυριά με δάνειο, %	Υπόλοιπο, Μέσος (ευρώ)	Υπόλοιπο, Διάμεσος (ευρώ)	Νοικοκυριά με δάνειο, %	Υπόλοιπο, Μέσος (ευρώ)	Υπόλοιπο, Διάμεσος (ευρώ)
Σύνολο δείγματος	100,00	36,6	100,0	32.628	14.570	47,2	14,7	17,5	53.722	40.958	26,1	9.736	4.325
Ηλικία													
16-30	7,45	26,5	3,5	20.898	5.107	29,8	16,9	6,7	64.693	60.000	20,8	5.842	3.000
31-40	18,68	49,8	27,5	35.321	12.000	46,4	17,2	20,5	71.333	66.899	37,7	7.793	4.000
41-50	18,27	51,8	30,7	38.710	20.000	57,1	15,6	28,1	57.642	43.700	36,8	10.428	4.900
51-60	18,95	45,8	24,4	33.628	18.070	50,3	12,3	25,2	47.145	29.400	31,6	11.053	5.460
61-70	16,19	28,6	10,1	26.194	9.788	45,6	14,8	14,2	39.897	24.000	18,3	9.981	3.477
71+	20,48	12,6	3,8	17.783	6.214	30,3	12,4	4,7	22.370	10.000	9,1	13.215	3.920
Εκπαίδευτικό επίπεδο													
Έως και πρωτόξιο γυμνάσιο	45,75	26,4	25,3	25.008	12.920	51,3	14,9	12,7	36.920	27.231	17,9	10.645	5.227
Διπολίτριο λυκείου, μεταλυκειακό	33,43	45,1	44,7	35.405	14.000	49,6	16,0	20,9	62.911	49.000	32,5	8.730	4.436
Πρωτοβάθμια επαγγελματική	20,83	45,5	30,1	37.932	15.560	36,2	12,1	22,6	60.873	50.442	33,9	10.229	3.860
Μισθωτοί	39,74	49,2	56,6	34.578	15.460	43,9	13,4	23,6	59.813	50.843	36,0	8.023	3.900
Ανεργητικοί	18,95	44,5	27,8	39.431	14.477	46,8	16,7	20,0	66.206	43.982	33,9	12.690	6.000
Συνταξιούχοι	34,67	20,9	13,2	21.871	10.000	48,7	16,1	10,9	28.061	20.800	12,7	11.808	4.600
Άνεργοι, μη οικ. ενεργοί	6,65	21,2	2,4	20.047	10.560	106,1	27,6	8,2	40.338	35.000	15,1	6.245	3.200
Ποικιλοπρόσωποι	58,48	23,9	21,8	18.640	6.780	21,7	10,9	4,5	50.695	39.137	21,2	10.383	4.600
Κύρια κατοικία													
Ίδιοκτητές - χρεώσι υποχρεώσεις	13,93	100,0	67,2	57.635	45.300	157,0	18,3	100,0	53.416	40.650	40,2	10.493	5.400
Ενοικιαστές	27,60	31,5	11,0	15.080	4.977	19,0	12,4	3,5	66.292	61.314	29,5	8.234	3.577
0-11.000	20,11	15,5	6,6	25.252	8.721	125,6	35,4	6,4	48.882	32.000	11,5	6.711	4.225
11.001-18.000	20,43	29,0	12,5	25.097	10.517	70,8	23,9	13,0	45.109	35.680	19,4	7.362	3.601
18.001-27.000	20,30	39,1	17,6	26.521	12.360	52,6	16,3	17,4	43.664	33.813	26,5	10.429	4.980
27.001-40.000	19,95	46,1	27,4	35.602	14.848	43,9	14,1	22,1	59.379	50.000	32,7	10.003	4.662
40.001+	19,21	54,4	35,9	41.113	19.200	32,9	9,0	29,2	60.803	45.600	41,5	11.094	4.296
1-15.000	20,27	31,9	11,6	21.402	6.812	29,4	16,3	6,0	74.709	62.529	28,7	8.063	4.740
15.001-74.000	19,83	35,3	21,7	37.029	17.840	84,7	16,4	20,2	54.055	42.700	21,7	10.038	5.646
74.001-130.000	20,11	33,9	19,4	34.029	15.820	56,7	13,8	18,5	54.399	42.772	20,9	6.979	3.200
130.001 - 220.000	19,81	38,2	20,4	32.219	20.420	49,1	13,1	22,1	43.496	29.000	25,7	10.412	5.000
220.001+	19,98	43,9	26,9	36.629	14.400	38,3	13,8	20,9	57.331	43.780	33,5	12.208	4.000
Μέγεθος νοικοκυριού													
1	20,14	20,8	5,1	14.598	3.740	25,3	17,4	4,7	44.677	29.000	17,0	5.606	2.700
2	28,25	25,5	15,5	25.730	11.267	51,9	16,2	11,9	43.327	34.486	16,5	8.498	5.000
3	24,17	44,5	32,4	35.983	16.607	48,4	14,6	21,3	58.494	47.980	32,3	10.920	4.418
4+	27,44	52,7	47,0	38.787	19.440	52,2	13,3	29,3	56.073	40.671	37,3	10.777	5.000

με το εισόδημα, όπως εκφράζεται από τη διάμεσο του λόγου των υπολοίπων των δανείων προς το εισόδημα. Η αμέσως νεότερη ηλικιακή ομάδα υφίστατο όμως την υψηλότερη άμεση χρηματοοικονομική πίεση, εφόσον είχε τον υψηλότερο λόγο κόστους αποπληρωμής προς το εισόδημα. Τα στεγαστικά δάνεια εμφανίζουν και αυτά παρόμοια εικόνα, δηλ. καμπύλη κατανομής ως προς την ηλικία του προσώπου αναφοράς, όμως τα υψηλότερα υπόλοιπα στεγαστικών δανείων παρατηρήθηκαν για νεότερες ηλικιακές ομάδες, με το υψηλότερο για την ηλικιακή ομάδα των 31-40 ετών. Η αύξηση του δανεισμού στις νεότερες ηλικιακές ομάδες συνάδει με τη θεωρία του κύκλου ζωής, σύμφωνα με την οποία τα νοικοκυριά μπορεί να δανειζονται ώστε να εξομοιώσουν την τρέχουσα κατανάλωση με τη μελλοντική, εφόσον προσβλέπουν σε υψηλότερες αμοιβές στο μέλλον.

Όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο, παρατηρούνται αυξημένα ποσοστά συμμετοχής και υπόλοιπα δανείων για τα νοικοκυριά με μέσο και υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, σε σχέση με τα νοικοκυριά με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Οι δύο αυτές ομάδες νοικοκυριών είχαν και αρκετά υψηλότερη συμβολή στο χρέος του δείγματος σε σχέση με τη συμμετοχή τους στο δείγμα, ενδεχομένως λόγω της πιο εύκολης πρόσβασής τους στο δανεισμό. Η υψηλότερη δανειακή επιβάρυνση παρατηρείται για τα νοικοκυριά με μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με αυτά με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, κάτι το οποίο, στο βαθμό που το εκπαιδευτικό επίπεδο συσχετίζεται με το εισόδημα, οφείλεται στο σχετικά χαμηλότερο εισόδημα των νοικοκυριών. Η ίδια εικόνα όσον αφορά τα ποσοστά συμμετοχής και τα υπόλοιπα των δανείων παρουσιάζεται και στα στεγαστικά δάνεια. Στα άλλα δάνεια η εικόνα διαφοροποιείται, δηλαδή ενώ έχουμε χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής για τα νοικοκυριά με το χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, έχουμε αρκετά υψηλά υπόλοιπα.

Η προσφυγή στο δανεισμό και η δανειακή επιβάρυνση σχετίζονται άμεσα με το καθεστώς ιδιοκτησίας της πρώτης κατοικίας, λόγω της

σημασίας των στεγαστικών δανείων στο δανεισμό των νοικοκυριών. Οι ιδιοκτήτες με ενυπόθηκα δάνεια ως προς την πρώτη κατοικία συγκεντρώνουν το 67,2% του συνολικού χρέους. Για το διάμεσο όμως νοικοκυριό αυτής της ομάδας, ο λόγος εξυπηρέτησης των δανείων ως προς το εισόδημα ήταν σε επίπεδα που θεωρούνται ανεκτά για την ομαλή εξυπηρέτηση των δανείων αυτών (18,3%).

Τόσο οι ιδιοκτήτες χωρίς υποχρεώσεις ως προς την πρώτη κατοικία όσο και οι ενοικιαστές είχαν παρόμοια ποσοστά σύναψης ενυπόθηκων δανείων, εξ ορισμού με υποθήκη άλλα ακίνητα, ενώ οι ενοικιαστές είχαν υψηλότερα ποσοστά σύναψης μη ενυπόθηκων δανείων χωρίς όμως υψηλότερα υπόλοιπα για τα δάνεια αυτά.

Όσον αφορά την επαγγελματική κατάσταση του προσώπου αναφοράς, τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στο σύνολο των δανείων και στις δύο κατηγορίες δανείων χωριστά είχαν οι μισθωτοί και οι ελεύθεροι επαγγελματίες. Οι δύο αυτές ομάδες είχαν και τα υψηλότερα υπόλοιπα δανείων, ξεετάζοντας το σύνολο των δανείων, και τα υψηλότερα υπόλοιπα στεγαστικών δανείων. Τα νοικοκυριά όπου το πρόσωπο αναφοράς ήταν συνταξιούχος ή μη οικονομικά ενεργός είχαν όμως αρκετά υψηλούς δείκτες δανειακής επιβάρυνσης, το οποίο οφείλεται στο χαμηλότερο μέσο εισόδημα για αυτή την ομάδα σε σχέση με τις άλλες. Για τα νοικοκυριά με πρόσωπο αναφοράς άνεργο ή μη οικονομικά ενεργό, η διάμεσος του λόγου εξυπηρέτησης ως προς το εισόδημα ανερχόταν στο 27,6%, από το οποίο προκύπτει ότι μία σχετικά μεγάλη μερίδα των νοικοκυριών αυτής της ομάδας είχε λόγο εξυπηρέτησης σε επίπεδα που θεωρούνται υψηλά και ενδεχομένως τα νοικοκυριά αυτά αντιμετώπιζαν μελλοντικές δυσκολίες αποπληρωμής των δανείων τους. Η ομάδα αυτή όμως είχε ένα πολύ μικρό μερίδιο του συνολικού χρέους (2,4%) και επομένως δεν τίθεται ζήτημα πιστωτικού κινδύνου.

Το ύψος του δανεισμού των νοικοκυριών σχετίζεται θετικά με το εισόδημά τους, εφόσον το

μέσο χρέος κατά εισοδηματικό κλιμάκιο αυξάνεται με την άνοδο σε υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο.²⁴ Επίσης, τα νοικοκυριά στα δύο υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια είχαν ποσοστό στο σύνολο του χρέους σημαντικά μεγαλύτερο από το ποσοστό συμμετοχής τους στο δείγμα, υποδηλώνοντας ότι ο σχετικά μεγάλος δανεισμός είναι συγκεντρωμένος στα κλιμάκια αυτά. Όμως, τα νοικοκυριά στο μικρότερο εισοδηματικό κλιμάκιο είχαν αρκετά υψηλή δανειακή επιβάρυνση και αρκετά υψηλό λόγο εξυπηρέτησης των δανείων, εφόσον το 50% νοικοκυριών αυτής της ομάδας είχε λόγο εξυπηρέτησης προς το εισόδημα άνω του 35,4%. Η συνολική συμβολή αυτής της ομάδας στο χρέος ήταν όμως και αυτή σχετικά περιορισμένη, στο 6,6% του συνολικού χρέους.

Η σχέση του ύψους του δανεισμού με την καθαρή περιουσία των νοικοκυριών είναι και αυτή εν γένει θετική. Τα ποσοστά συμμετοχής στο δανεισμό αυξάνονται με το ύψος της καθαρής περιουσίας των νοικοκυριών. Όσον αφορά τα διάμεσα υπόλοιπα, παρατηρούμε ότι τα υψηλότερα παρουσιάζονται για τις τρεις μεσαίες ομάδες καθαρής περιουσίας, με το υπόλοιπο της υψηλότερης ομάδας να είναι και αυτό σχετικά υψηλό. Αλλά είναι αναμενόμενο τα νοικοκυριά με την υψηλότερη καθαρή περιουσιακή θέση να έχουν αποπληρώσει ένα μέρος των δανείων τους.

Τέλος, θετική είναι η συσχέτιση και με το μέγεθος του νοικοκυριού, με αυξανόμενα ποσοστά συμμετοχής και υπόλοιπα δανείων όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού, και μάλιστα με σημαντικές αυξήσεις στα ποσοστά συμμετοχής όταν αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού κατά ένα μέλος. Επίσης, η συμβολή των νοικοκυριών με τρία ή περισσότερα μέλη στο σύνολο του χρέους του δείγματος είναι σημαντικά μεγαλύτερη από τη συμμετοχή τους στο δείγμα.

Η παραπάνω ανάλυση είναι περιγραφική και για τη συμβολή κάθε παράγοντα στη συμμετοχή των νοικοκυριών ή στο ύψος της οφειλής τους απαιτείται η κατασκευή οικονομετρικών

υποδειγμάτων, έτσι ώστε να ελέγχεται η συμβολή των άλλων παραγόντων.²⁵

5 ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Σύνθεση των περιουσιακών στοιχείων

Η έρευνα περιείχε λεπτομερείς ερωτήσεις για τα πάγια και τα χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία του νοικοκυριού. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα πάγια περιουσιακά στοιχεία, το ερωτηματολόγιο περιείχε ερωτήσεις για την αξία της πρώτης κατοικίας, την αξία άλλων ακινήτων, την αξία των αυτοκινήτων, την αξία των αντικειμένων μεγάλης αξίας και την αξία των επιχειρήσεων όπου μέλη του νοικοκυριού εργάζονταν ως αυτοαπασχολούμενοι. Ως προς τα χρηματοοικονομικά στοιχεία, οι ερωτήσεις αφορούσαν την αξία μεριδίων σε μη εισηγμένες επιχειρήσεις, καταθέσεων, αμοιβαίων κεφαλαίων, ομολόγων, μετοχών, απαιτήσεων του νοικοκυριού από άλλα νοικοκυριά (δάνεια), καθώς και την αξία συνταξιοδοτικών προγραμμάτων ιδιωτικής ασφάλισης και λοιπών χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων. Σημειώνεται ότι οι δοθείσες αξίες βασίζονταν σε προσωπική εκτίμηση των ερωτώμενων.

Στον Πίνακα 6 απεικονίζονται τα ποσοστά των νοικοκυριών που δήλωσαν ότι είχαν στην κυριότητά τους κάποιο περιουσιακό στοιχείο τη χρονική στιγμή της συνέντευξης, καθώς και οι μέσοι και οι διάμεσοι ανά νοικοκυριό ανά τύπο περιουσιακού στοιχείου. Όπως καταγράφηκε στην έρευνα, το 2009 το 96,7% των νοικοκυριών είχε στην ιδιοκτησία του κάποιο

²⁴ Αντίστοιχα συμπεράσματα είχαν παρατηρηθεί και στις προηγούμενες έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος για το δανεισμό των νοικοκυριών, π.χ. Συμγιάννης και Τζαμουράνη (2007), Μητρόκος και Συμγιάννης (2009), και επίσης ανάλογα συμπεράσματα παρατηρούνται και στο σύνολο των χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα (HFCN, 2013α).

²⁵ Οι Bover et al. (2013) εξετάζουν τη συμβολή των δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των νοικοκυριών για όλες τις χώρες της ζώνης του ευρώ, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδος, και επίσης αναλύουν και θεσμικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις κατανομές αυτές σε κάθε χώρα. Πάντως τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την περιγραφική ανάλυση όσον αφορά τη συμμετοχή στο δανεισμό και την κατανομή του χρέους επιβεβαιώνονται και με το οικονομετρικό υπόδειγμα της μελέτης των Bover et al. (2013).

Πίνακας 6 Κατανομή περιουσιακών στοιχείων

Περιουσιακά στοιχεία	Νοικοκυριά (%)	Αξία περιουσιακών στοιχείων		Ποσοστό στη συνολική περιουσία (%)
		Μέσος (ευρώ)	Διάμεσος (ευρώ)	
Σύνολο καθαρής περιουσίας	94,3 (1,0) ¹	147.757 (5.030)	101.934 (2.540)	
Σύνολο περιουσίας	96,7 (1,0)	159.704 (5.070)	110.200 (2.570)	100
Σύνολο πραγματικών περιουσιακών στοιχείων	92,2	161.199	114.260	93,1
Σύνολο ακίνητης περιουσίας	78,7	169.845	120.000	83,7
Κύρια κατοικία	72,4	123.381	100.000	55,9
Άλλη ακίνητη περιουσία	37,9	117.085	61.932	27,8
Αυτοκίνητα	73,0	9.380	6.000	4,3
Αντικείμενα μεγάλης αξίας	3,4	14.662	4.000	0,3
Προσωπικές επιχειρήσεις	9,8	77.460	36.183	4,8
Σύνολο χρηματοοικ. περιουσιακών στοιχείων	74,5	14.904	4.372	6,9
Καταθέσεις	73,4	12.201	3.637	5,6
Αμοιβαία κεφάλαια-Μετοχές-Ομόλογα	4,0	24.250	7.341	0,6
Απαιτήσεις/δάνεια προς άλλα νοικοκυριά	3,9	7.055	2.500	0,2
Ιδιωτικά συνταξιοδοτικά προγράμματα	3,8	22.625	10.518	0,5

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

περιουσιακό στοιχείο και το 94,3% είχε θετική καθαρή περιουσιακή θέση, δηλαδή η αξία των περιουσιακών στοιχείων που δήλωσε στο ερωτηματολόγιο υπερέβαινε το υπόλοιπο των δανείων του. Η ιδιοκτησία ακίνητης περιουσίας ήταν ευρέως διαδεδομένη, εφόσον το 78,7% δήλωσε ότι είχε στην κυριότητά του κάποιο ακίνητο. Αυτό εν πολλοίς οφειλόταν στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης, το οποίο ανερχόταν στο 72,4%.²⁶ Επίσης, το 37,9% των νοικοκυριών δήλωσε ότι είχε στην ιδιοκτησία του άλλη ακίνητη περιουσία.

Συγκρίνοντας τα στοιχεία αυτά με τα αντίστοιχα των άλλων χωρών της ζώνης του ευρώ (βλ. πίνακα Παραρτήματος) προκύπτει ότι το ποσοστό της ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα ήταν υψηλότερο από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, και πιο κοντά στο ποσοστό των χωρών της νότιας Ευρώπης, ενώ υψηλά ποσοστά είχαν και η Σλοβενία και η Σλοβακία. Επίσης, το ποσοστό ιδιοκτησίας άλλων ακινήτων στην Ελλάδα ήταν αρκετά υψηλό σε σχέση με

τις άλλες χώρες. Παρά τα υψηλά αυτά ποσοστά, το ποσοστό των νοικοκυριών με κάποιο στεγαστικό δάνειο ήταν μικρότερο από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ. Αντίθετα, το υψηλό ποσοστό ιδιοκτησίας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις δωρεές και κληρονομίες: το 39,6 % των ιδιοκτητών (ή το 28,4% στο σύνολο του δείγματος) δήλωσε ότι απέκτησε την κύρια κατοικία από δωρεά ή κληρονομιά. Αυτό το ποσοστό είναι το υψηλότερο στις χώρες του ευρώ και σαφώς υψηλότερο του μέσου όρου της ζώνης του ευρώ (20,1% των ιδιοκτητών και 12,6% για το σύνολο των νοικοκυριών αντίστοιχα).²⁷

Μετά τα ακίνητα, το πλέον διαδεδομένο περιουσιακό στοιχείο ήταν οι καταθέσεις. Το

²⁶ Το ποσοστό αυτό είναι το ίδιο με αυτό της έρευνας EU-SILC 2009 για την Ελλάδα, εφόσον, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, τα στοιχεία της παρούσας έρευνας σταθμίστηκαν έτσι ώστε τα ποσοστά αυτά να συμπίπτουν.

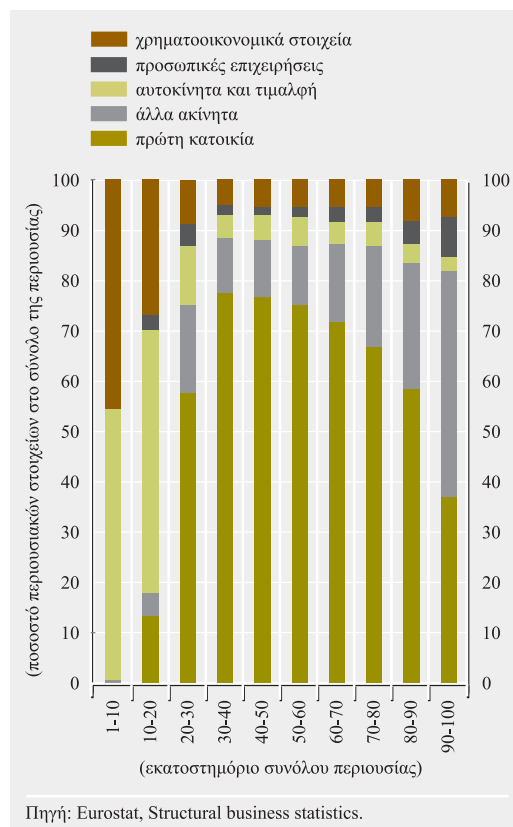
²⁷ Ανάλογα συμπεράσματα ως προς την ιδιοκτησία άλλων ακινήτων και το υψηλό ποσοστό δωρεών/κληρονομιών προκύπτει και από την έρευνα SHARE (Νεζτάριος και Γεωργιάδης, 2009).

73,4% των νοικοκυριών δήλωσε ότι είχε καταθέσεις, με μέση και διάμεσο τιμή 12.201 και 2.637 ευρώ αντίστοιχα. Τα αυτοκίνητα είναι η επόμενη πιο διαδεδομένη κατηγορία, αφού το 73% των νοικοκυριών δήλωσαν ότι είχαν κάποιο αυτοκίνητο. Αντιθέτως, από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι τα χρηματοοικονομικά προϊόντα, πέραν των καταθέσεων, όπως αμοιβαία κεφάλαια, ομόλογα, μετοχές, ιδιωτικά συνταξιοδοτικά προγράμματα, δεν ήταν ευρέως διαδεδομένα. Μόλις το 4% δήλωσε ότι είχε στην κυριότητά του αμοιβαία κεφάλαια, ομόλογα ή μετοχές, ενώ το 3,8% δήλωσε ότι είχε στην κυριότητά του κάποιο ιδιωτικό συνταξιοδοτικό πρόγραμμα, ποσοστό μάλιστα το οποίο ήταν το χαμηλότερο μεταξύ των χωρών της ζώνης του ευρώ. Σημαντικό περιουσιακό στοιχείο για το 9,8% των νοικοκυριών ήταν οι προσωπικές επιχειρήσεις, με μέση και διάμεσο αξία 77.470 και 36.183 ευρώ αντίστοιχα.

Συνολικά, όσον αφορά τη σύνθεση της περιουσίας των νοικοκυριών στην Ελλάδα, αυτή συνίστατο κατ' εξοχήν από πραγματικά περιουσιακά στοιχεία, και ιδιαίτερα ακίνητα, αφού το σύνολο των πραγματικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο της περιουσίας του δείγματος ανερχόταν στο 93,1% και το σύνολο της ακίνητης περιουσίας στο σύνολο της περιουσίας στο 83,7%, ενώ το ποσοστό των χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο της περιουσίας του δείγματος ανερχόταν μόλις στο 6,9%. Συγκρίνοντας τα αντίστοιχα ποσοστά με αυτά των άλλων χωρών της ζώνης του ευρώ (πρβλ. πίνακα Παραρτήματος), η Ελλάδα είχε μαζί με τη Σλοβενία από τα υψηλότερα ποσοστά πραγματικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο των περιουσιακών στοιχείων, ακολουθούμενη από την Ιταλία, την Κύπρο και τη Σλοβακία με ποσοστά κοντά στο 90%.²⁸

Η κατανομή μεταξύ πραγματικών περιουσιακών στοιχείων και χρηματοοικονομικών στοιχείων διαφοροποιείται ανάλογα με το ύψος της περιουσίας – στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η σύνθεση ανά δεκατημόριο της συνολικής περιουσίας των νοικοκυριών. Για

Διάγραμμα 1 Σύνθεση περιουσιακών στοιχείων ανά εκατοστημόριο συνόλου περιουσίας

το πρώτο δεκατημόριο, δηλ. για το 10% των νοικοκυριών με τη χαμηλότερη περιουσία (έως 3.800 ευρώ), η περιουσία αποτελούνταν από αυτοκίνητα (ή αντικείμενα μεγάλης αξίας) και χρηματοοικονομικά στοιχεία, εφόσον τα περισσότερα από αυτά τα νοικοκυριά δεν είχαν ιδιόκτητη κατοικία. Στο δεύτερο δεκατημόριο κατέλαβαν μικρό μερίδιο η πρώτη κατοικία και οι προσωπικές επιχειρήσεις, ενώ τα αυτοκίνητα εξακολούθησαν να συνιστούν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας των νοικοκυριών αυτών. Για το τρίτο έως και το ένατο δεκατημόριο η πρώτη κατοικία αποτελούσε το μεγαλύτερο μέρος της περι-

²⁸ Βέβαια, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, από τη σύγκριση των στοιχείων της έρευνας με τα αντίστοιχα μακροοικονομικά στοιχεία, το φαινόμενο της υποεκτίμησης των καταθέσεων, που παρατηρήθηκε σε όλες τις χώρες, φαίνεται ότι ήταν πιο έντονο στην Ελλάδα (HFCN, 2013β), κάτι το οποίο επηρεάζει το λόγο πραγματικών/χρηματοοικονομικών στοιχείων.

ουσίας των νοικοκυριών αυτών, ενώ προοδευτικά αυξανόταν και το μερίδιο των άλλων ακινήτων. Για το 10% των νοικοκυριών με τη μεγαλύτερη περιουσία, τα άλλα ακίνητα είχαν το μεγαλύτερο ποσοστό στο σύνολο της περιουσίας τους, ενώ μεγαλύτερα ήταν και τα μερίδια των προσωπικών επιχειρήσεων και των άλλων χρηματοοικονομικών στοιχείων.

Συγκρίνοντας το ύψος της καθαρής περιουσίας των νοικοκυριών στην Ελλάδα το 2009 με τις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ, προκύπτει ότι, αν και ο μέσος όρος ήταν σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, το διάμεσο, το “τυπικό”, νοικοκυριό είχε περιουσία το 2009 παρόμοια προς αυτή του διάμεσου νοικοκυριού της ζώνης του ευρώ. Εδώ σημειώνεται ότι η διάμεσος είναι πιο κατάλληλη για να αντιπαραβάλει κανείς το “τυπικό” νοικοκυριό σε κάθε χώρα, ενώ η μέση τιμή είναι ενδεικτική, εκ κατασκευής, της συνολικής περιουσίας που θα αναλογούσε στο νοικοκυριό αν το σύνολο της περιουσίας της υπό μελέτη χώρας ήταν ίσα κατανεμημένη.²⁹ Όπως αναλύεται στο Household Finance and Consumption Network (2013α), για την εξήγηση των διαφορών της περιουσίας μεταξύ των χωρών πρέπει να ληφθούν υπόψη μεταξύ άλλων οι μεταβολές των τιμών των περιουσιακών στοιχείων, η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων εντός των χωρών, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, το ποσοστό ιδιοκατοίκησης, οι κρατικές παροχές και αντίστοιχα η ανάγκη των νοικοκυριών να καλύψουν ελλείψεις στις τελευταίες.³⁰ Από αυτούς τους παράγοντες ιδιαίτερα σημαντικός είναι οι τιμές των περιουσιακών στοιχείων και ιδιαίτερα των ακινήτων. Μάλιστα, οι Christelis et al. (2011) συμπεραίνουν για τις Ηνωμένες Πολιτείες ότι οι μεταβολές του πλούτου των νοικοκυριών οφείλονται κυρίως στις μεταβολές των τιμών των περιουσιακών στοιχείων παρά στην αποταμίευση. Στην Ελλάδα οι τιμές των ακινήτων παρουσίασαν συνεχείς και σημαντικούς ρυθμούς αύξησης από το 1994³¹ φθάνοντας στην κορύφωσή τους το 2008, ενώ το 2009 παρουσίασαν μικρή μόνο κάμψη. Συνεπώς η αξία των περιου-

σιακών στοιχείων, η οποία βασίζεται σε προσωπική εκτίμηση των κατόχων τους, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στις υψηλές τιμές των ακινήτων το έτος που διεξήχθη η έρευνα. Από το 2009 οι τιμές των ακινήτων έχουν σημειώσει πτώση περίπου 20%,³² στοιχείο που επηρεάζει αντίστοιχα την αξία αλλά και τη διάρθρωση των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών.

Κατανομή περιουσιακών στοιχείων ανά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε συνοπτικά την κατανομή του συνόλου της περιουσίας και των σημαντικότερων συνιστωσών αυτής, συγκεκριμένα της πρώτης κατοικίας, της άλλης ακίνητης περιουσίας, των προσωπικών επιχειρήσεων και των χρηματοοικονομικών στοιχείων, σε σχέση με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού (βλ. Πίνακα 7).

Παρατηρούμε ότι η κατανομή του συνόλου της περιουσίας, και των συνιστωσών αυτής, σε σχέση με την ηλικία του προσώπου αναφοράς βαίνει αύξουσα στις νεότερες ηλικιακές ομάδες, παρουσιάζει το μέγιστο για το σύνολο της περιουσίας, όπως και για την άλλη ακίνητη περιουσία και τα χρηματοοικονομικά στοιχεία, στην ηλικιακή ομάδα των 51-60 ετών και φθίνει στις γηραιότερες ηλικιακές ομάδες. Το μέγιστο της αξίας της πρώτης κατοικίας και των προσωπικών επιχειρήσεων παρουσιάζονται στην αμέσως νεότερη ηλικιακή ομάδα.

Ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο, παρατηρείται θετική σχέση με το σύνολο της περιου-

²⁹ Επίσης, η κατά κεφαλήν μέση τιμή είναι πιο συγκρισιμο μέτρο εφόσον λαμβάνει υπόψη της το ότι σε διαφορετικές χώρες επικρατούν διαφορετικά μεγέθη νοικοκυριών. Η κατά κεφαλήν μέση τιμή καθαρής περιουσίας για τις χώρες της ζώνης του ευρώ δίδεται στο HFCN(2013β).

³⁰ Για παράδειγμα, οι Cowell et al. (2012) παρατηρούν ότι σε χώρες με υψηλές κρατικές παροχές τα νοικοκυριά έχουν κατά μέσο όρο συγκριτικά χαμηλότερη περιουσία.

³¹ Από τότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία: <http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/realestate/indices.aspx>.

³² Σύμφωνα με το δείκτη που καταρτίζει το Τμήμα Ανάλυσης Αγοράς Ακινήτων της Τράπεζας της Ελλάδος: http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/Νέοι_Πίνακες_Τιμών_Κατοικιών_full.pdf.

Πίνακας 7 Κατανομή περιουσιακών στοιχείων ανάλογα με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού

	Σύνολο περιουσιακών στοιχείων		Καθαρή περιουσιακή θέση		Πρώτη κατοικία		Άλλη ακίνητη περιουσία		Προσωπικές επενδύσεις		Χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία		
	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	
Σύνολο	96,7	110.200	94,3	101.934	72,4	100.000	37,9	61.932	9,8	36.183	74,5	4.372	
Ηλικία προσώπων αναφορές	16-30	88,5	5.013	3.464	21,5	131.589	12,9	58.000	5,5	30.002	71,4	1.000	
	31-40	95,5	106.383	91,4	81.733	55,6	120.000	31,0	60.000	13,2	42.000	76,3	3.539
	41-50	98,8	144.000	94,7	125.593	73,1	130.000	40,7	69.400	13,6	45.099	75,1	5.000
	51-60	99,0	151.058	97,1	133.380	82,4	100.000	46,2	80.000	13,2	37.236	77,0	5.262
	61-70	98,8	118.611	97,1	112.961	84,9	100.000	48,8	70.000	9,8	20.000	75,2	5.000
71+	95,3	87.125	95,3	85.192	86,5	80.000	34,3	50.000	1,8	50.000	70,5	4.059	
Εκπαιδευτικό επίπεδο προσώπων αναφορές	Έως και πρωτόξιο γυμνάσιο	96,5	92.900	94,6	86.856	80,4	80.000	38,6	50.000	9,3	20.000	67,4	3.000
	Απολυτήριο λυκείου, μεταλυκειακό	96,1	121.400	92,7	104.918	64,6	120.500	33,9	74.213	11,6	44.762	78,0	4.000
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	98,4	169.652	96,3	147.588	67,3	150.000	42,7	85.435	8,1	57.000	84,3	8.648
	Μισθωτός	97,1	112.172	93,2	95.964	62,4	120.000	33,6	71.003	2,8	21.923	75,3	4.000
Επαγγελματική κατάσταση προσώπων αναφορές	Ελ.επαγγέλματος	99,2	166.603	97,0	150.310	76,2	114.344	49,6	61.800	39,3	47.000	78,3	6.124
	Συνταξιούχος	97,3	102.088	96,4	100.520	86,8	82.975	40,7	59.678	3,1	20.000	73,9	4.729
	Άλλο	84,9	15.409	82,7	14.535	46,4	87.505	15,3	69.396	2,9	20.000	61,4	967
Κλίμα κατοικία	Ιδιότητα χωρίς υποχρεώσεις	100,0	145.578	100,0	142.328	100,0	100.000	45,2	62.125	10,1	36.272	77,3	5.506
	Ιδιότητα με υποχρεώσεις	100,0	173.966	98,3	119.804	100,0	125.000	37,1	66.600	13,1	31.600	71,2	2.946
	Με ενοίκιο	88,2	7.040	80,4	5.416	-	-	22,8	60.000	7,6	40.292	70,2	2.000
	0-11.000	89,5	55.113	87,7	51.330	64,5	73.627	23,3	31.200	3,5	15.425	59,6	1.417
Εισόδημα	11.001-18.000	96,1	81.100	93,1	73.722	69,0	95.095	28,6	50.000	4,8	36.599	69,4	2.379
	18.001-27.000	99,3	113.357	96,5	105.780	71,9	100.000	41,3	64.135	9,0	23.719	77,9	3.298
	27.001-40.000	99,3	137.186	96,3	122.800	74,6	120.000	42,0	66.000	11,8	27.615	82,6	5.090
	40.001+	99,7	225.860	98,2	202.733	82,5	150.000	54,9	100.000	20,6	56.973	83,3	11.314
	1-15.000	83,9	3.999	72,0	2.000	6,6	45.000	5,1	10.000	2,5	8.630	61,9	1.000
Καθαρή περιουσία	15.001-74.000	100,0	53.246	100,0	49.539	74,2	50.000	26,3	20.162	7,4	15.630	65,1	2.470
	74.001-130.000	100,0	105.712	100,0	102.180	92,9	92.106	31,6	30.000	7,8	16.644	75,1	3.947
	130.001 - 220.000	100,0	179.187	100,0	166.930	95,0	134.519	48,3	60.000	11,0	33.452	83,4	5.812
	220.001+	100,0	353.372	100,0	332.144	94,4	180.000	78,4	150.000	20,5	100.000	87,0	15.000
Μέγεθος νοικοκυριού	1	90,5	49.708	87,5	44.027	53,3	80.000	20,7	60.000	1,9	20.000	69,7	2.000
	2	97,8	102.141	96,2	97.317	77,4	100.000	36,8	50.000	5,7	46.517	74,7	5.000
	3	98,8	141.382	95,9	125.309	76,9	113.323	46,1	78.670	14,0	43.596	75,7	5.000
	4+	98,5	160.480	96,1	138.953	77,4	121.768	44,3	70.000	16,2	30.000	76,7	5.000

σίας και τα επιμέρους περιουσιακά στοιχεία, δηλαδή αυξάνεται και το ποσοστό κατοχής και η αξία των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο του προσώπου αναφοράς. Εξαιρέση σε αυτό το πρότυπο είναι το ποσοστό ιδιοκτησίας της πρώτης κατοικίας, για την οποία παρατηρείται το υψηλότερο ποσοστό ιδιοκτησίας στα νοικοκυριά με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, εύρημα το οποίο πιθανόν συσχετίζεται με το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης στις αγροτικές περιοχές.

Σε σχέση με την επαγγελματική κατάσταση του προσώπου αναφοράς, η υψηλότερη διάμεσος αξία συνόλου και καθαρής περιουσίας παρατηρήθηκε για τους ελεύθερους επαγγελματίες (166.603 ευρώ και 150.310 ευρώ αντίστοιχα). Όσον αφορά το σύνολο της περιουσίας, τη δεύτερη υψηλότερη θέση έχουν οι μισθωτοί ακολουθούμενοι από τους συνταξιούχους, ενώ όσον αφορά την καθαρή περιουσιακή θέση, οι συνταξιούχοι έχουν ελαφρά υψηλότερη καθαρή περιουσιακή θέση από τους μισθωτούς, κάτι στο οποίο συμβάλλει το γεγονός ότι οι πρώτοι έχουν λιγότερα δάνεια.

Η σχέση περιουσίας και εισοδήματος είναι θετική, και στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια παρατηρήθηκαν υψηλότερα ποσοστά κατοχής και υψηλότερες αξίες για το σύνολο της περιουσίας και για τα επιμέρους περιουσιακά στοιχεία.

Το μέγεθος του νοικοκυριού συσχετίζεται και αυτό θετικά με την κατανομή της περιουσίας, καθώς τα πολυπληθέστερα νοικοκυριά έχουν μεγαλύτερη μικτή και καθαρή αξία περιουσιακών στοιχείων.

Όπως σημειώσαμε και για την κατανομή των δανείων, η ανάλυση αυτή είναι περιγραφική, και για την εξαγωγή συμπερασμάτων όσον αφορά τη συμβολή κάθε παράγοντα στην απόκτηση ή το ύψος της περιουσίας απαιτείται οικονομετρικό υπόδειγμα ώστε να ελέγχονται ταυτόχρονα όλοι οι παράγοντες που επηρεάζουν το υπό μελέτη μέγεθος.³³

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Έρευνα για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών και η Household Finance and Consumption Survey (HFCS), για την Ελλάδα και τη ζώνη του ευρώ αντίστοιχα, αποτελούν μια νέα πλούσια πηγή στοιχείων για την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, καταγράφοντας στοιχεία για τα δάνεια, το εισόδημα, την περιουσία, τις μεταβιβάσεις μεταξύ γενεών, την κατανάλωση και την αποταμίευση των νοικοκυριών.

Η παρούσα μελέτη περιέγραψε τα βασικά στοιχεία της μεθοδολογίας της πρώτου κύματος της έρευνας που υλοποιήθηκε στην Ελλάδα το 2009. Επίσης, παρουσίασε συνοπτικά στοιχεία για το εισόδημα, τη σύνθεση και την κατανομή του χρέους, καθώς για τη σύνθεση και την κατανομή των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών στην Ελλάδα το 2009.

Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι η πρόσβαση στο δανεισμό και ο βαθμός χρέωσης των ελληνικών νοικοκυριών το 2009 ήταν σε ελαφρώς χαμηλότερα επίπεδα από τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο των χωρών της ζώνης του ευρώ. Ο δανεισμός ήταν περισσότερο συγκεντρωμένος στα ανώτερα περιουσιακά και εισοδηματικά κλιμάκια, ενώ οι δείκτες δανειακής επιβάρυνσης ήταν για τη συντριπτική πλειοψηφία των νοικοκυριών σε επίπεδα που θεωρούνται ανεκτά. Επίσης, το χρέος των νοικοκυριών ήταν μάλλον περιορισμένο σε σχέση με την περιουσία τους.

Η περιουσία των νοικοκυριών στην Ελλάδα, όπως την κατέγραψε η έρευνα το 2009, συνίστατο κυρίως από πραγματικά περιουσιακά στοιχεία, το σημαντικότερο εκ των οποίων ήταν τα ακίνητα. Η Ελλάδα είχε υψηλό βαθμό ιδιοκατοίκησης αλλά και υψηλό βαθμό ιδιοκτησίας άλλων ακινήτων σε σχέση με τις

³³ Η μελέτη των Arrondel et al. (2013) αναπτύσσει probit και tobit υποδείγματα για όλες τις χώρες της ζώνης του ευρώ και εξετάζει τη συσχέτιση των δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των νοικοκυριών με την πιθανότητα ιδιοκτησίας κάθε τύπου περιουσιακού στοιχείου και με το ύψος της περιουσίας από κάθε τύπο.

χώρες της ζώνης του ευρώ. Σημαντικό παράγοντα στον υψηλό βαθμό ιδιοκτησίας αποτελούν οι κληρονομίες και δωρεές. Όσον αφορά το ύψος της καθαρής περιουσίας, αν και ο μέσος όρος ήταν σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, το διάμεσο, το “τυπικό”, νοικοκυριό είχε περιουσία το 2009 παραπλήσια προς αυτή του διάμεσου νοικοκυριού της ζώνης του ευρώ, εύρημα το οποίο εν μέρει οφείλεται στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα και στις σχετικά υψηλές τιμές των ακινήτων την περίοδο της έρευνας.

Είναι γνωστό ότι από το 2009, το έτος που διεξήχθη η έρευνα, η Ελλάδα βιώνει μια βαθιά οικονομική κρίση, η οποία έχει επηρεάσει βαρύντατα την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών. Η μεγάλη αύξηση της ανεργίας, η

πτώση των μισθών και η αύξηση της φορολογίας έχουν συρρικνώσει το εισόδημα των νοικοκυριών. Για τα νοικοκυριά με δάνειο, η χρηματοοικονομική πίεση των νοικοκυριών έχει αυξηθεί σημαντικά, όπως άλλωστε δείχνει το αυξανόμενο ποσοστό δανείων σε καθυστέρηση. Επίσης, η αξία των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών έχει υποστεί σημαντική μείωση, αφενός λόγω της μεγάλης πτώσης των τιμών των ακινήτων, τα οποία αποτελούν το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο των νοικοκυριών, και αφετέρου λόγω του ότι τα νοικοκυριά αναλώνουν περιουσιακά στοιχεία προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες διαβίωσης και στην αποπληρωμή των δανειακών και φορολογικών υποχρεώσεών τους. Τα στοιχεία λοιπόν της έρευνας αυτής πρέπει να αξιολογούνται μέσα σε αυτό το πλαίσιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασίου, Α. (1984), “Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα”, *Επιστημονικές Μελέτες*, No. 6, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.
- Arrondel, L., L. Bartiloro, P. Fessler, M. Haliassos, P. Lindner, T. Mathä, F. Savignac, C. Rampazzi, T. Schmidt, M. Schürz and P. Vermeulen (2013), “How do households choose to allocate their wealth? Some stylized facts derived from the Eurosystem Household Finance and Consumption Survey”. Αδημοσίευτη μελέτη, διαθέσιμη στο http://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/131017/papers/Session_1_Household_Assets.pdf.
- Christelis, D., D. Georgarakos and T. Jappelli (2011), “Wealth shocks, unemployment shocks and consumption in the wake of the Great Recession”, Working paper 279, CSEF, University of Naples.
- Bonci, R., G. Marchese and A. Neri (2005), “Financial wealth in the financial accounts and in the Survey of Household Income and Wealth”, Temi di discussione (Economic working papers) 565, Bank of Italy.
- Bover, O., J.M. Casado, S. Costa, P. Du Caju, Y. McCarthy, E. Sierminska, P. Tzamourani, E. Villanueva, T. Zavadil (2013), “The Distribution of Debt Across Euro Area Countries: The Role of Individual Characteristics, Institutions and Credit Conditions”. Αδημοσίευτη μελέτη, διαθέσιμη στο http://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/131017/papers/Session_1_Household_Debt.pdf.
- Brandolini, A., S. Magri and T. Smeeding (2009). “Asset-based measurement of poverty”. *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume 29(2).
- Cowell, F., E. Karagiannaki and A. McKnight (2012), “Mapping and Measuring the Distribution of Household Wealth: A Cross-Country Analysis,” CASE working paper 165, London School of Economics.
- Debelle, G. (2004), “Macroeconomic implications of rising household debt”, *BIS Working Papers*, No. 153.
- Davies, J.B., S. Sandström, A. Shorrocks and E.N. Wolff (2008). “The World Distribution of Household Wealth”, Discussion Paper No. 2008/03, United Nations University – World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Ελσίνκι.
- DeVaney, S.A. (1994), “The Usefulness of Financial Ratios as Predictors of Household Insolvency: Two Perspectives”, *Financial Counseling and Planning*, Volume 5.
- Faruqui, U. (2008), “Indebtedness and the Household Financial Health: An Examination of the Canadian Debt Service Ratio Distribution”, Bank of Canada, Working Paper/Document de travail 2008-46.
- Honkkila, J., C. Sánchez-Muñoz and M. Zeleny (2012), “Validating and evaluating multiply imputed country datasets: the case of the Eurosystem Household Finance and Consumption Survey”, Εργασία που παρουσιάστηκε στο European Conference on Quality in Official Statistics (Q2012), Αθήνα, 29 Μαΐου-1 Ιουνίου 2012.
- Household Finance and Consumption Network (HFCN) (2013α), *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey, Results from the First Wave*.
- Household Finance and Consumption Network (HFCN) (2013β), *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey, Methodological Report for the First Wave*.
- Kohler, M., E. Connolly and K. Smith (2004), “The Composition and Distribution of Household Assets and Liabilities: Evidence from the 2002 HILDA Survey”, *Reserve Bank of Australia Bulletin*.
- Μητράκος, Θ.Μ., Γ.Θ. Συμιγιάννης και Π. Τζαμουράνη (2005), “Το χρέος των ελληνικών νοικοκυριών: ενδείξεις από μία δειγματοληπτική έρευνα”, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 25.
- Μητράκος, Θ.Μ. και Γ.Θ. Συμιγιάννης (2009), “Προσδιοριστικοί παράγοντες του δανεισμού και της χρηματοοικονομικής πίεσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 32.

- Moore, J., L.L. Stinson, and E.J. Welniak Jr. (2000), “Income Measurement Error in Surveys: A Review”, *Journal of Official Statistics*, 16(4).
- Νεκτάριος, Μ. και Θ. Γεωργιάδης (2009), “Ηλικιωμένοι στην Ευρώπη. Ιδιοκτησία και αξία των καθαρών περιουσιακών στοιχείων”, στο συλλογικό τόμο: *Ζωή 50+*, επιμέλεια: Α. Λυμπεράκη, Π.Τήνιος, Τ. Φιλαλήθης.
- Office of National Statistics (2012), *Wealth in Great Britain Wave 2, 2008-2010 (Part 2), Chapter 3: Financial Wealth, 2008/10* (http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_271544.pdf).
- Συμιγιάννης, Γ.Θ. και Π. Τζαμουράνη (2007), “Δανεισμός και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών: αποτελέσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος”, *Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 28.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2010), *Νομισματική Πολιτική 2009-2010*.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2013), *Νομισματική Πολιτική 2012-2013*.
- Tzamourani, P. (2012), “Coherence assessment of the Greek HFCS with comparable data sources”. Εργασία που παρουσιάστηκε στο European Conference on Quality in Official Statistics, Αθήνα, Μάιος 2012 (http://www.q2012.gr/articlefiles/sessions/8.3tzamourani_q2012_revised.pdf).
- United Nations (2011), *Canberra Group Handbook on Household Income Statistics, Second Edition*. (http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/Canberra_Group_Handbook_2nd_edition.pdf).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Επιλεγμένοι δείκτες των χωρών της ζώνης του ευρώ

Χώρα και έτος που διεξήχθη η έρευνα	Μέσο μέγεθος νοικοκυριού	Εισόδημα		Χρόνος και δείκτες δανειακής επιβάρυνσης						Περιουσία				Λόγος των προμηθειών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο των περιουσιακών στοιχείων, %		
		Διήμεσος (ευρώ)	Μέσος (ευρώ)	Νοικοκυριά με ενοίκιο, %	Νοικοκυριά με άλλο δάνειο, %	Νοικοκυριά με ενοίκιο, %	Νοικοκυριά με άλλο δάνειο, %	Λόγος δανείων προς εισόδημα, %	Λόγος δανείων προς εισόδημα, %	Συμβολή ενυπόθηκων δανείων στο σύνολο του χρέους του δείγματος, %	Καθαρή περιουσία, (χιλιάδες ευρώ)	Καθαρή περιουσία, (χιλιάδες ευρώ)	Νοικοκυριά με καθαρές περιουσίες, %		Νοικοκυριά με καθαρές περιουσίες, %	Νοικοκυριά με ιδιωτικές συντάξεις, %
Ζώνη του ευρώ	2,32	28.600	37.800	43,7	23,1	29,3	62	13,9	82,8	109,2	230,8	60,1	23,1	96,4	33,0	83,2
Βέλγιο (2010)	2,31	33.700	49.500	44,8	30,5	24,2	79,8	15,1	89,6	206,2	338,6	69,6	16,4	97,7	43,3	70,9
Γερμανία (2010)	2,04	32.500	43.500	47,4	21,5	34,6	37,3	10,9	87,7	51,4	195,2	44,2	17,8	99,0	46,5	78,8
Ελλάδα (2009)	2,64	22.000	27.700	36,6	17,5	26,1	47,2	14,7	78,7	101,9	147,8	72,4	37,9	73,4	3,8	93,0
Ισπανία (2008)	2,68	24.800	31.300	50,0	32,5	30,7	113,5	19,9	86,3	182,7	291,4	82,7	36,2	98,1	23,6	89,7
Γαλλία (2010)	2,24	29.200	36.900	46,9	24,4	32,8	50,4	14,7	75,6	115,8	233,4	55,3	24,7	99,6	37,5	80,7
Ιταλία (2010)	2,53	26.300	34.300	25,2	10,8	17,8	50,3	13,2	73,5	173,5	275,2	68,7	24,9	91,8	18,0	90,0
Κύπρος (2010)	2,76	32.300	43.300	65,4	44,8	47,9	157,0	25,0	85,8	266,9	670,9	76,7	51,6	81,2	45,7	91,9
Λουξεμβούργο (2010)	2,48	64.800	83.700	58,3	38,8	36,9	86,9	16,6	90,2	397,8	710,1	67,1	28,2	98,0	34,3	88,8
Μάλτα (2010)	2,85	21.600	26.400	34,1	15,6	25,2	52,0	11,5	76,0	215,9	366,0	77,7	31,4	96,9	24,2	86,6
Ολλανδία (2009)	2,22	40.600	45.800	65,7	44,7	37,3	194,1	14,5	82,9	103,6	170,2	57,1	6,1	94,2	49,8	73,4
Αυστρία (2010)	2,13	32.300	43.900	35,6	18,4	21,4	35,6	5,6	83,2	76,4	265,0	47,7	13,4	99,4	17,7	83,1
Πορτογαλία (2010)	2,71	14.600	20.300	37,7	26,7	18,3	134,0	17,3	92,1	75,2	152,9	71,5	27,1	94,3	14,1	87,5
Σλοβενία (2010)	2,57	1.800	22.300	44,5	14,1	38,9	26,6	15,8	41,7	100,7	148,7	81,8	23,2	93,6	18,3	94,4
Σλοβακία (2010)	2,83	11.200	13.500	26,8	9,6	19,9	22,7	12,5	81,2	61,2	79,7	89,9	15,3	91,2	15,0	91,7
Φινλανδία (2009)	2,08	36.300	45.100	59,8	- ¹	- ¹	64,3	- ¹	- ¹	85,8	161,5	67,8	29,8	100,0	23,7	85,0

Πηγή: HFCN (2013α), *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey - Results from the First Wave*.
1. Ελλείπουσες τιμές.

